

Jože PIRJEVEC

VPLIV SLOVENSKO-ITALIJANSKIH ODNOSOV NA IDENTITETO SLOVENCEV V ITALIJI

Leta 1774 je padovanski profesor Alberto Fortis izdal knjigo, "Potovanje v Dalmacijo", ki je kmalu postala evropski bestseller: to pa v prvi vrsti zato, ker je njen avtor na vzhodni jadranski obali odkril nepokvarjene, od civilizacije še nedotaknjene Morlake - tako podobne Rousseaujevim "dobrim divjakom" - in s tem v marsičem zadostil okusu svoje intelektualne publike. Morlaki, kakor je Fortis imenoval slovansko prebivalstvo iz notranjih predelov Dalmacije, so bili v njegovem opisu, zaradi svojih visokih moralnih kreposti, obenem pa izvirne prostodušnosti, podobni Indijancem, s katerimi se je srečal Kristof Kolumb ob odkritju Amerike, ali pacifiškim otočanom, ki jih je pravkar srečeval na svojih potovanjih kapitan Cook. Poleg tega pa so gojili epsko poezijo na moč podobno Homerjevi, kar jim je dajalo, v času ko je Macpherson odkrival Ossianove pesmi, še poseben čar in vzbujalo pri ljudeh, kot so bili Herder, Goethe ali Merimée, radostno vznemirjenje tistega, ki mu je dano, da se sooča z živo antiko. Mit Slovana - dobrega divjaka - ki se je razširil po vsej Evropi in seveda še posebej v jadranskem primorju, od Devina do Boke Kotorske, ni imel sicer dolgega življenja, zapustil pa je pri marsikaterem Italijanu še v našem stoletju, pridih obžalovanja nad zlatim časom, ko med gospodo in ljudstvom ni bilo konfliktov ne sporov, saj je vsakdo dobro vedel, kje je njegovo mesto v družbi. To velja v prvi vrsti za Slovence, ki so veljali za klasičen primer "nezgodovinskega naroda", in o katerih daje še Diego De Castro v svoji monumentalni knjigi "Tržaško vprašanje", objavljeni leta 1981, naslednjo oznako: "Gre za pohleven, kmečki, delavni narod, ki tudi z antropološkega vidika pripada drugačni rasi kot Hrvati." V opombi pa De Castro utemeljuje skoraj rasno distanco, s katero je italijanski vladajoči sloj gledal na slovensko rajo: "Slovenci, ki imajo sivo-plave lase, sivo-modre oči, so brahipropi, mesocefali ali brahicefali, so srednje-nizke postave, pripadajo veji baltske rase."¹

Ti Slovani - oziroma sc'avi - kot so jim rekli v dialektu, so svoje podrejeno mesto v družbi zares dolgo dokaj pohlevno sprejemali, čeprav je v poznem 18. in v prvi polovici 19. stoletja prišlo tudi med njimi do socialnega razslojevanja, kar je pomenilo, da v Trstu in Gorici ljudje slovenskega rodu niso bili več samo okoliški kmetje ali rokodelci, temveč da se je tu oblikoval srednji sloj, sestavljen iz duhovnikov, trgovcev in uradnikov, ki se je vedno bolj zavedal svojega nacionalnega dostojanstva in vsaj potencialnih pravic. Prvi primer zavestnega hotenja poudariti v javnosti svojo narodnostno pripadnost, je mogoče zaslediti v nastopu škofa Bartolomeja Legata, ki je leta 1835 ob prihodu na prestol cesarja Ferdinanda I. vodil tržaško delegacijo in je nagovoril vladarja in njegovo ženo tudi v slovenščini. Cesa-

¹ Diego De Castro, *La questione di Trieste*, knj. I, Lint, Trst, 1981, str. 12.

rica Maria Anna Savojska pa ga je grobo prekinila, in ga povabila, naj govori v njej razumljivem jeziku. Konflikt med oblastjo in Slovenci glede uporabe njihovega materinega jezika v javnosti, ki ga napoveduje ta epizoda, je v naslednjih desetletjih vse do danes odločilno oblikoval identiteto Slovencev v Primorju, za katero je značilna uporniška trma v zaščiti svojih pravic, obenem pa zadrega, ali skoraj občutek krivde zaradi kršenja ustaljenega reda in iskanje opravičila za svojo drznost. Leta 1848, ko so se v Trstu Slovenci prvič kulturno in politično organizirali in začeli objavljati tudi svoj list "Slavjanski rodoljub", so nastopili z veliko, skoraj naivno zagnanostjo in povsem jasno povedali, da predstavljajo skupaj s Hrvati dve tretjini vsega primorskega prebivalstva ter zato zahtevali vrsto nacionalnih in političnih svoboščin. Premagovanje manjvrednostnega občutka, deklarativno samozavest, obenem pa tudi prve težave, do katerih je prišlo že na samem začetku pri poskusu uveljavljanja narodnostnih pravic, je mogoče opaziti na primer v naslednjem pismu, objavljenem junija 1849 v "Slavjanskem rodoljubu" pod naslovom "Enakopravnost za Slovence": "Svojemu prijatelju, ki mi je 12. p.m. po slovensko pisal, sim po slovensko odgovoril. Imel sim mu poslati 4 zl., katere sim pismu perložil. Ker nisem hotel materniga jezika zatajiti, in se slovenšine, hvala Bogu! več ne sramujem - se je ne sramujem, ker vidim, da iz vseh evropejskih narodov, so le samo Slovenci, kateri naj več čast od vseh drugih zaslužijo, ki so per povsodni prekuciji sami svojimu svitlimu cesarju zvesti ostali - in zato, ker sim hotel skazat, da se mojga materniga jezika nikoli ne sramujem, kakor so nas Nemci vajali, de bi ga zatajovali - sim tudi napis (Adresse) po slovensko storil. Kaj mislite, kakšen greh je to bil? - Ves plašen je zvečer moj služni me prosil: naj več ne storim napisa po slovensko, zakaj pravi, poštni vradnik ni po nobeni ceni hotel pisma vzet, rekoč da po nemško, laško, francuzko, angležko - al v katerem koli jeziku se vam polube - se smeje napisi storiti, pa v slovenskim ne; "kdo? je neki", perstavil, "bo to bral, bo to razumel?"

Moj vbogi služni ima dobro čertert ure hoda od pošte domu, začne taj prosit, ponižno prosit, da bi mu tega pota ne bilo treba storiti, in mili vradnik se vsmili; vzame pismo, mu da vzpričavni izpis (Aufgabs-Recepisse), pa mu tudi perporoči, da več ne pride s napisi v slavjanskim jeziku.

Ali je to naša nam zagotovljena enakopravnost? Slovenc, kateri hoče kakšno pismo po pošti odpraviti, more tedaj Nemca, Laha, Francoza ali Angleža poprositi, da mu napis stori, sicer njegovega pisma na pošti ne vzamejo, in ne pošilajo. Al je to prav? Al mora to volja našiga mladiga svitliga Cesarja biti - tistega Cesarja, kteriga vsi Slovenci iskreno ljubijo, za kteriga z veseljem v boj za njegovo pravdo hitijo, ino po jezer se jih poklati pustijo. To ne more biti! Zato bo slavjansko društvo v Trstu prosilo, da se vsim poštnim vradnikom naroči, in zapove, tudi pisma ne li s nemškim, talijanskim, francozkim in angleškim, temuč tudi s slavjanskim napisam brez zgovora in spotikleja prejemati in pošilati."²

Prepričanje, da bo mogoče v kratkem času uveljaviti slovensko narodnostno identiteto v etnično mešanem Primorju, ki ga izraža to pismo, je val dogodkov prav kmalu odplaval tako zaradi poudarjenega centralizma, s katerim je dunajska vlada odgovorila na revolucionarno vrenje po zavržitju madžarske vstaje, kakor zaradi reak-

² Slavjanski Rodoljub, št. 4, 1849, str. 19.

cije, do katere je prišlo v gospodujočih krogih v vseh tistih središčih, kjer sta se srečevala slovenski in italijanski element. Italijani so namreč na zahtevo Slovencev in Hrvatov po politični enakopravnosti odgovorili nadvse odklonilno in pri tem v kratkem času tudi spremenili svoj odnos do njih: v njihovi zavesti so se "dobri divjaki" čez noč spremenili v "hudobne divjake", v barbare, v nevarne prišleke, ki nimajo na jadranski obali kaj iskati in kaj zahtevati. Taka odklonilna in omaleževalna politika, ki jo je mogoče zaznati že v revolucionarni dobi, se je povsem uveljavila po letu 1860/61, ko je v bil cesar Franc Jožef prisiljen k ustavnim reformam, ki so oživile strankarski pa tudi nacionalni boj znotraj monarhije. Ker so si v posameznih deželah in mestih zaradi kurialnega volilnega sistema, ki je močno privilegiral premožnejše sloje, v vsem obalnem pasu Italijani zlahka zagotovili večino v občinskih oziroma deželnih skupščinah, ni Slovincem preostalo drugega, kot da vztrajajo v svojih zahtevah in se uveljavijo vsaj na tistih področjih, na katere lokalne oblasti niso imele vpliva: v trgovini, v poklicnem življenju, v državni upravi. V tem smislu so v zadnjih desetletjih 19. stoletja naredili tudi velike korake naprej, vedno v prepričanju, da živijo v pravni državi, katere sestavni del so. Najbolj značilen simbol tega napore pa tudi zaupanja v možnost postopnega izboljšanja svojega položaja znotraj habsburške monarhije, je morda mogočni Narodni dom, ki ga je po načrtih arhitekta Maksa Fabianija zgradilo društvo Edinost v samem središču Trsta leta 1905. Gre za prvo polivalentno kulturno središče v vsej Evropi, ki je prav zaradi te svoje funkcije pravzaprav nekakšno mesto v mestu: oaza slovenske besede in kulture sredi sovražnega okolja. Očitno gre obenem tudi za nadvse zgovoren izziv iredentistično-judovskemu Trstu z njegovo specifično civilizacijsko in ideološko uravnanostjo, ki brez dvoma ni bila provincialna, kljub temu pa skoraj v vseh svojih legah nadvse netolerantna do slovenske stvarnosti. Uporniška gesta, ki so si jo Slovenci privoščili z zgraditvijo Narodnega doma, s katero so očitno hoteli poudariti svojo narodno identiteto, ki temelji tako na ekonomski uspešnosti kot na kulturni samobitnosti, je seveda predpostavljala dobo politične stabilnosti in demokratične rasti. Prav tega pa je v naslednjih letih s krizo habsburške monarhije, izbruhom prve svetovne vojne, propadom Avstro-Ogerske, in končno z italijansko vojaško zasedbo povsem zmanjkalo: ni čudno, da je bil Narodni dom, komaj petnajst let po svoji otvoritvi, že junija 1920 v plamenih.

Po propadu Habsburške monarhije, katerega posledica je bila najprej vojaška zasedba, pozneje pa priključitev Primorske Italiji, so se Slovenci v obalnem pasu znašli v položaju, ki je bil nadvse kritičen. Bili so priključeni mladi, zmagoviti državi, ki je vsa kipela od nacionalne retorike, a tudi notranjih socialnih nasprotij in že a priori ni imela nikakršnega posluha za "allogene" ali "alloglotte", kakor so učeno rekli "drugorodcem". Italija je prihajala v naše kraje z vso nadutostjo predvojnega iredentizma, s kulturtraegersko miselnostjo svoje "dvatisočetne civilizacije", obenem pa tudi s pohlepom svoje birokracije in brezobzirno življenjskostjo svojih plebejskih množic. Za Slovence, navajene na habsburško stvarnost, ki jim sicer ni bila naklonjena, je pa vendar slonela na pravih pravne države, je srečanje z nasiljem, anarhijo in korupcijo italijanskega sveta pomenil psihološki sok, ki ni bil manjši od tistega ob srečanju njihovih rojakov onkraj meje s srbsko-levantinskim svetom. V tem smislu je nadvse zgovoren članek, podpisan s psevdonomom A. Budni (Andrej Budal?) in objavljen v "Goriški straži" 12. junija 1920, ki spretno posnema Mark Avrellov govor Rimljanom iz Shakespearove tragedije "Julij Cezar":

“Dolžim državo, da duši svobodo. Ne dolžim laške države, ta je država svobode. Dolžim državo, da zapira šole in zavira samostojen kulturni razvoj mladega, kvišku stremečega naroda. Naj nihče ne misli, da mislim laško državo; ta je država dvatisočletne kulture. Dolžim državo, da skuša v novih, po krivici zasedenih pokrajinah doseči isti visoki odstotek analfabetov, kakor ga je sama vsekdar imela. To ni laška država; vsemu svetu je znano, da nima laška država niti enega analfabeta. Dolžim državo, da širi v zasedenih pokrajinah ves oni nered, ki se je z njim od svojega postanka do danes odlikovala pred vsemi drugimi državami. Razume se, da ne namigujem na laško državo; ta je država vzornega notranjega reda. Dolžim državo, da tira zasedene pokrajine v ono črno bedo, ki je od pamtiveka njena klavrna dediščina. Seveda ne dolžim tega Italije; Italija je vendar dežela vseh bogastev, občega blagostanja in splošne zadovoljnosti. Dolžim državo, pred Bogom in pred ljudmi, da se dan na dan, uro na uro, hip na hip vedoma norčuje iz vsega, kar je človeku najsvetejše in najdražje na svetu: iz narodnega prepričanja, osebne svobode in vesti. Dolžim državo, da vrši vsa ta zlodejstva s cinično hladnokrvnostjo, čeprav je nedavno videla strašen polom več držav, ki so hodile isto pot. Dolžim državo - pa ne laško - da namerava izvršiti samomor. Dolžim državo. Pa kaj bi jo dolžil? Vrag jo vzemi, rajši danes kakor jutri!”³

Občutek, da se jim dogaja krivica, ker jim mednarodna skupnost ni dala možnosti, da bi se s plebiscitom odločili o svoji državni pripadnosti, še bolj pa sovražna politika novih oblasti, je z ene strani podkrepil trmo Slovencev v obrambi svoje identitete, z druge pa vzbudil med njimi - kot reakcijo na brezizhodne razmere - težnjo k političnemu ekstremizmu, kakršne do sedaj še niso poznali. Zanimivo je, da se je že na začetku dvajsetih let med delavskimi pa tudi kmečkimi sloji močno uveljavila komunistična ideologija, ki je izvirala delno iz tradicionalne zagledanosti primorskega prebivalstva v “matjuško Rusijo”, delno iz prepričanja, da je mogoče neznosne povojne razmere spremeniti samo z revolucionarnim nasiljem. Prepričanje, da v odnosu z Italijo, predvsem seveda s fašistično Italijo ne gre drugače, se je po začetni iluziji, da bo možno z oblastmi najti nek “modus vivendi”, zakoreninilo tudi med meščanskimi in malomeščanskimi sloji in se proti koncu dvajsetih let razraslo v tigrovsko gibanje. Na takšen odgovor, na kakršnega s strani pohlevnih Slovencev psihološko niso bili pripravljeni, so italijanski oblastniki, retorji in oblikovalci javnega mnenja odgovorili s stopnjevano nacionalistično ihto, ki je pogosto zadobivala kar rasistične poteze, na katere smo že opozorili. Pri tem je značilno, da niso več poudarjali samo nebogljenosti slovenske kulture v primerjavi z italijansko, temveč so začeli zagovarjati zatiranje slovenskega jezika, sklicujoč se na njegovo neblagolastnost, in v slovenskem človeku odkrivali fizične poteze, ki naj bi že same po sebi dokazovale njegovo manjvrednost, nagnjenje k nasilju in nevarnost. V tem smislu je zgovorno pisanje lista “Il Popolo di Trieste” ob prvem tržaškem procesu pred posebnim sodiščem za zaščito države septembra 1930. V poročilih tržaškega časopisa je mogoče na primer zaslediti tudi takšne oznake poglavitnih obtožencev: Milošev obraz “kaže bistvene poteze njegove amoralnosti: štrleče ličnice, močna brada, majhne oči, nemirne, ostre”. Franc Marušič naj bi z druge strani kazal na obrazu čudno igro zločinskih in ženskih potez: nizko čelo,

³ Goriška straža, 12. 6. 1920.

črni in skrbno počesani lasje, majhen in okrogel obraz, ki ga obvladuje srep pogled. Skratka, obtoženci so "kopica zločincev, glave, kot bi jih stesal s sekiro, nenormalni obrazi, poševne oči, pravi kmetje, nepomembne figure na zunanji pogled". "Zares predstavljajo skupino zavoženih ljudi in niso samo grdi zaradi svoje perverzne normalnosti, temveč tudi fizično grdi, skoraj zaradi opozorilne volje Boga, ki jih je hotel ločiti od ostale človeške družbe".⁴

Leit-motiv barbarske nevarnosti in fizične neprivlačnosti slovenskega človeka se v italijanski publicistiki od tridesetih let dalje vleče globoko v naš čas. Najdemo ga ne samo v časopisih - spomnimo se recimo na satirično prilogo tržaškega lista "Il Piccolo", "La cittadella", v kateri je dolgo nastopal prototip slovenskega kmetavzarja, imenovan Mirko Drek - temveč tudi v elitnih literarnih tekstih. Poglejmo na primer, kako pisatelj Quarantotti Gambini opisuje svoje doživljanje partizanske osvoboditve Trsta maja 1945: "Ti kmečki Slovenci - in to lahko rečem, ker jih imam prvič nekaj stotin pred očmi: vsi so enako majhni in koščeni, umazano plavalasi in mršavi: če jih primerjaš s Tržačani, ki so visoki in ognjeviti, je videti, kot da se niso rodili tu blizu, temveč da prihajajo iz povsem drugih krajev..."⁵

Naivno bi bilo reči, da ta zaničevalni in zasmehovani odnos, ki je istovetil Slovence z rovtarskimi heloti, v slednjih ni pustil nikakršnega sledu. Obrambna miselnost, ki jo je povzročal psihološki pritisk, kateremu so bili izpostavljeni, prihaja do izraza celo v trenutku največjega triumfa: v tem smislu je nadvse zgovorna fotografija, s povorke zmage, ki je bila posneta na začetku maja 1945 na Velikem trgu v Trstu: v prvi vrsti tega mogočnega sprevoda korakajo tri ali štiri dekleta, ki jih zaradi njihove privlačnosti in postavnosti ni mogoče spregledati: pač tih odgovor vsem tistim italijanskim nacionalistom, ki so trdili, da imajo slovenske ženske krive noge in so se tega posluževali v politično-psihološke namene. Kot vemo iz ustnega pričevanja, jim je uspelo leta 1945 v Gorici razbiti slovensko manifestacijo, v kateri je bilo mnogo žensk, šele takrat, ko so začeli vpiti: "Gambe storte! Gambe storte!"⁶

Dejstvo, da se je po osvoboditvi, po prihodu Anglo-Američanov in po vrnitvi Italije v naše kraje nacionalni boj nadaljeval v bistvu z istimi metodami, z isto leksiko in skoraj enakim pritiskom kot v času fašistične strahovlade, je seveda že okrepilo tradicionalne poteze duševno in materialno osiromašenih primorskih Slovencev - trmasto vztrajanje v svoji identiteti, toda tudi nagnjenje k zapiranju v svoj krog in pogosto pristopanje k političnemu ekstremizmu, ki je s svojimi odrešilnimi obljubami napovedoval korenito preobrazbo razmer, obenem pa zagotavljal znotraj deklarativno internacionalistične KP občutek varnosti in enakopravnosti. Tako se je moglo zgoditi, da so leta 1948, ko je prišlo do razkola med Titom in Stalinom, številni Slovenci stopili na stran slednjega in iz trdne vere v proletarsko solidarnost pretrgali celo svoje vezi z matično domovino. Očitno je bila travma, ki so jo doživeli v času fašizma, ko so bili potisnjeni v geto zaničevane manjšine, premočna, da bi mogli sprejeti novi geto, v katerega je skušal Stalin pahniti KPJ znot-

⁴ Roberto Cannalire, *Il Processo 1-5 settembre 1930 a Trieste nelle sentenze e nei resoconti della stampa*, Diplomska naloga, Trst, 1983, str. 178-180.

⁵ Marija Pirjevec, Na pretoku dveh literatur, *Študije in eseji*, ZIT, Trst, 1992, str. 65.

⁶ Pričevanje: Saša Vuga

raj mednarodnega komunističnega gibanja, pri čemer se niso zavedali, da se rešujejo v brezperspektivno in sektaško miselnost. Skratka, šoka, ki so ga Slovenci doživeli v času fašizma in še pred njim, ko je bil njihova nacionalna individualnost, njihov jezik, ki je kot pravi Heidegger "hiša biti", kriminaliziran kot zločinsko dejanje, zamejci niso nikoli povsem preboleli. Še vedno, pa čeprav podzavestno, imajo občutek, da je govoriti po slovensko v javnosti prepovedano, kot da bi šlo za kaznivo ali nečedno dejanje, in zaradi tega stalno iščejo takšno ali drugačno zaklonišče, v katerem se ne bodo čutili ogrožene. Ta prvinski občutek krivde pa še povečuje spomin na poboje Italijanov, ki sta jih organizirali JA in OZNA maja 1945 in za katere seveda določena italijanska publicistika krivi Slovence vseprek, češ da so se omadeževali z genocidnim dejanjem. Kar zadeva to globoko bivanjsko nelagodje med Slovenci raznih ideoloških taborov ni razlik, kot priča izjava mladega skavta, ki se je nedavno udeležil papeževe maše v Postojni in se pri tem spominjal podobnega dogodka v rojstnem mestu: "Vzdušje je tu evforično", je dejal, "drugačno kot pred štirimi leti v Trstu, kjer smo se skoraj bali govoriti slovensko".⁷ Še bolj zgovorna pa je odločitev številnih primorskih Slovencev, da se strnejo okoli Stranke komunistične prenove, tega političnega dinosavra v današnji italijanski stvarnosti, in da še vedno, ob partizanskih in nacionalnih praznikih, razobešajo rdečo ali jugoslovansko zastavo s peterokrako zvezdo, navezujoč se na dokončno pokopano stvarnost, ki jim je v preteklosti v boju za ohranitev lastnega jaza dosti pomenila. Usodni premiki, do katerih je prišlo vzhodno od Trsta proti koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let, so pač podrli neko pomembno - bodisi sovjetsko bodisi jugoslovansko - psihološko oporo, ki je marsikomu pomagala živeti in preživeti v ohranjanju lastne identitete, tako da se mora v samobrambi danes oklepati preživelih in neperspektivnih ideologij in simbolov. Ta zagledanost v preteklost, ta zaprtost v lastni imaginarni svet, to zapečkarstvo - ki mutatis mutandis ni značilna samo za slovenske Tržačane, temveč tudi za italijanske - ta nezmožnost sprejemanja izzivov, ki jih prinaša dinamična sodobnost, je pač ceha, ki jo moramo zamejci plačevati svoji pogosto tako travmatični zgodovinski izkušnji.

⁷ Primorski dnevnik, 19. 5. 1996.